



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De denkwereld van Nicolaas Witsen

Weststeijn, T.

Published in:
Kunstschrift

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Weststeijn, T. (2015). De denkwereld van Nicolaas Witsen. *Kunstschrift*, 59(5), 36-43.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

OPENBAAR
KUNSTBEZIT

KUNSTSCHRIFT

€10,75

A detailed still life painting. In the center, a blue and white porcelain bowl with a lid is open, with water splashing from it. The bowl is decorated with figures. To its right is a large, ornate golden chalice with intricate carvings. Behind the bowl is a glass of red wine. In the foreground, a peeled orange with its peel curled up lies on a dark surface. The background is dark and textured, with a patterned fabric visible on the right side.

**Azië in
Amsterdam**

KUNSTSCHRIFT is een tweemaandelijks uitgave van Kunst en Schrijven bv, Amsterdam/Zutphen 59ste jaargang, nr 5 oktober/november 2015

REDACTIE
hoofredactie Mariëtte Haveman
eindredactie Annemiek Overbeek
beeldredactie Andrea Müller-Schirmer
redactieraad
Paul van den Akker
Eddy de Jongh
Ann-Sophie Lehmann
Frits Scholten

VORMGEVING
Omar Saïd
Saïd & Smale, Amsterdam

REDACTIEADRES
ook voor informatie over uw abonnement, het bestellen van losse nummers, opzeggingen, adreswijzigingen en plaatsen van advertenties
Kunstschrift
Postbus 10859
1001 EW Amsterdam
020-6251607
0575-431182
info@kunstschrift.nl
kunstschrift@xs4all.nl

www.kunstschrift.nl

LITHOGRAFIE EN DRUK
Wilco Art Books, Amersfoort

AANMELDEN EN VRAGEN ABONNEMENT
Abonnementenland
Postbus 20, 1910 AA Uitgeest
0900-226 52 63
klantenservice@aboland.nl

- jaarabonnement (6 nummers) € 56,00
- studenten en 65+ € 52,50
- buiten benelux € 68,00
- korting van € 1,50 bij betaling met automatische incasso
- proefabonnement (3 nummers) € 27,50
- losse nummers € 10,75 (exclusief verzendkosten)
- linnen bewaarband € 17,50 (inclusief verzendkosten)

Om het abonnement op te zeggen hanteren wij een opzegtermijn van twee maanden. Adreswijzigingen ontvangen wij graag drie weken van tevoren op het mailadres info@kunstschrift.nl.

ISSN 0166-7297

AFBEELDING OMSLAG VOORZIJDE
Willem Kalf, *Stilleven met een Chinese kom, een nautilusbeker en fruit*, 1662 • zie ook afbeelding 2

AFBEELDING INHOUDSPAGINA
Gezicht op de stad Fuzhou (*Hockzieuw*) in vogelvlucht, ca 1670-1700 • waterverf en inkt, 100 x 136 cm • Rijksmuseum, Amsterdam

Kunstschrift is ook te volgen op facebook. Wilt u iets vragen of meedelen, en op de hoogte gehouden worden, zoek ons dan op www.facebook.com/kunstschrift

Porselein, lakwerk, juwelen, stoffen en specerijen: sinds de schepen met hun ruim vol noviteiten in de Amsterdamse haven terugkerden was er geen houden meer aan. In verbluffend korte tijd drongen al deze elementen door in de fijnste vezels van het Hollandse leven. En zo mengde zich in de kunst en nijverheid van de zeventiende eeuw een rijkdom aan culturen, in een ideale harmonie. De praktijk was anders, maar de spullen spreken nog steeds een taal van hemelse integratie.

Dit Kunstschrift verschijnt als Nederlandse publicatie bij de tentoonstelling *Azië > Amsterdam. Luxe in de Gouden Eeuw* in het Rijksmuseum, te zien van 17 oktober t/m 17 januari

Azië in de Hollandse huiskamer

2
Exotische luxe
Een sprookje van Nederlands fabriekaat

Jan van Campen en Mariëtte Haveman

12
De VOC-mentaliteit

14
Azië in Nederland
Roosmarie Staats

24
Aziatica in het klein

26
Lakwerk

28
Delft de Commande
Femke Diercks

34
Zilver

36
De denkwereld van Nicolaas Witsen
Thijs Weststeijn

46
'De grootste zijn de beste'
Diamanten en parels
Monique Rakhorst

50
Zijde

56
De keus van Kunstschrift

60
Het oog van de liefhebber: Frits Scholten

62
Aanwinsten 4
een serie van Peter Hecht

nieuw: achterin dit nummer een uitneembare museumagenda





THIJS WESTSTEIJN

De denkwereld van Nicolaas Witsen

De fysieke aanwezigheid van Azië in de zeventiende-eeuwse Nederlanden ging ook vergezeld van een minder tastbare component: de overdracht van ideeën. Zoveel mondiale uitwisseling gaf aanleiding tot fundamentele vragen over, bijvoorbeeld, de waarde van de Bijbel als bron voor de wereldgeschiedenis. De collectie van Nicolaas Witsen vormde een knooppunt in dit kleurrijke debat, waarin werd gezaagd aan de wortels van het eurocentrische wereldbeeld.

‘Ik kan aan Uweledele haast niet betuigen hoeveel pijn het me doet, dat ik de oorzaak ben dat zo een kostelijk stuk, en overblijfsel van de Chinese oudheid, dit ongeluk is overkomen.’ Daar lag het in een dozijn scherven: het kostbaarste kleinood uit Nicolaas Witsens collectie van aziatica. Eind 1705 had Witsen, burgemeester van Amsterdam en bewindhebber van de VOC, een vriend een Chinese spiegel willen tonen, recentelijk gevonden in een Siberisch graf. Een jaar lang hadden de twee gecorrespondeerd over dit voorwerp, bedekt met ogenschijnlijk eeuwenoude karakters. Nu had Witsen het laten vallen [53].

De vriend die zijn spijt betuigde, de oudheidkundige Gijsbert Cuper, prees in gloedvolle termen Witsens kabinet – hij noemde het een ‘museum’ – dat waar het Aziatische kunstvoorwerpen betrof, waarschijnlijk de rijkste verzameling in Noord-Europa was. Hier zag men ‘Oriëntaalse [...] heiligdommen en relikwieën’, ‘Tartaarse, Chinese en andere afgoden [...] Chinese, Mogolse en Japanse miniaturen, tekeningen, prenten’. Drieëntwintig hindoeïstische en boeddhistische bronzen beelden had Witsen ontvangen uit India en Ceylon, naast Oost-Aziatische schilderijen op papier en een veelvoud aan sieraden, keramiek, kaarten en boeken. Het Rijksmuseum kan hiervan slechts fragmenten laten zien, zoals een tekening van een beeld van de Indiase olifantgod Ganesha die Witsen aan Cuper stuurde, en het ‘Witsenalbum’ met prenten uit het Mogolrijk, relict van zijn oorspronkelijke collectie van meer dan 450 werken [52, 54, 55]. Voor zijn boek *Noord en Oost Tartarye* (1705) liet Witsen bovendien enkele van zijn bezittingen in prent brengen. Dit werk beschreef noordoostelijk Azië en Siberië met het oog op handelsroutes naar Indië over land, of via een vaarroute langs de pool [58].

Wat was de betekenis van deze collectie, voor een verzamelaar die Azië zelf nooit bezocht? Wenste de burgemeester slechts zijn wereldwijde connecties te demonstreren en de luxueuze levensstijl die met oosterse import werd geassocieerd? Wat opvalt aan



de interesse in aziatica in de Republiek is dat er zo weinig over werd geschreven: zelfs aan het alomtegenwoordige porselein werden nauwelijks woorden gewijd. Witsens correspondentie – vooral die met Cuper – biedt echter aanknopingspunten. Hierin is de verhouding tussen Europese en Aziatische artistieke tradities een terugkerend onderwerp.

Blijkbaar maakte Witsens collectie het verleidelijk om op mondiale schaal na te denken over iconografie. Een fundamenteel probleem hierbij was hoe de westerse traditie, geworteld in de Grieks-Romeinse beeldcultuur en de joods-christelijke erediens, zich verhiel tot Azië – waren Oost en West verwant, en zo ja, waar lag dan de bakermat van de beschaving? Witsen veronderstelde bijvoorbeeld een Europese oorsprong van zijn Ceylonese sculptuur. Hij kwam met een etymologisch argument: overeenkomsten tussen de plaatselijke taal (het Singalees) en het Hebreeuws of klassiek Grieks.

52 Bladen uit het Witsenalbum, met 49 Indiase miniaturen van Indiase vorsten, losbladig in een achttiende-eeuwse omslag van rood leer, 1686 • waterverf met bladgoud op papier, 6,1 x 30,8 x 43,5 cm • Rijksmuseum, Amsterdam

53 Michiel van Musscher, *Portret van Nicolaas Witsen*, 1688 • krijt op papier, 46,2 x 33,5 cm • Rijksmuseum, Amsterdam



54 'Olifantsgod'
Ganesha uit Kerala, India, 1716 • inkt op papier, 41 x 30 cm • Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam

55 Portret van sultan Abdullah, zoon van sultan Muhammad-Quli, 1686 • waterverf en bladgoud op papier, 203 x 140 cm • Rijksmuseum, Amsterdam

Dezelfde gedachtegang inspireerde Cuper om te stellen dat Witsens tekeningen van Boeddhabeelden eigenlijk voorstellingen waren van Adam die, na zijn verdrijving uit het paradijs, in Ceylon zou zijn beland, en op 'Adams Piek' was gestorven.

Deze hypothese leek plausibel vanwege een Joodse gemeenschap die zich al in de oudheid had gevestigd in het zuiden van India; een deel van hen had zich tot het christendom bekeerd. De wisselwerking tussen religies betekende bijvoorbeeld dat een hindoeëgod met een varkenshoofd door Indiase christenen werd aanbeden als de heilige Christofoor. Witsen zelf had weinig op met deze vermenging van uiteenlopende religies en beeldelementen. De hindoeïstische werken in zijn collectie waardeerde hij omdat ze zo goed gemaakt waren, maar ook noemde hij ze 'bijster afzichtelijke gedrochten [...] lichamen die olifantssnuiten hebben, bekken van vogels, leeuwen of draken'. Het werd hem helemaal te gortig toen bleek dat geldbeluste

VOC-dienaren bij Amsterdamse beeldhouwers sculpturen bestelden voor de hindoe-eredienst in Azië: 'een goed getal marmeren beelden, mensgezichten en beestenlichamen van allerhande soort, die zouden dienen om te aanbidden in de Siamse tempels'. Witsen was geschokt: christelijke kunstenaars ondersteunden heidense afgoderij. Ze verzekerden hem echter dat het bij deze bestelling slechts ging om decoratie.

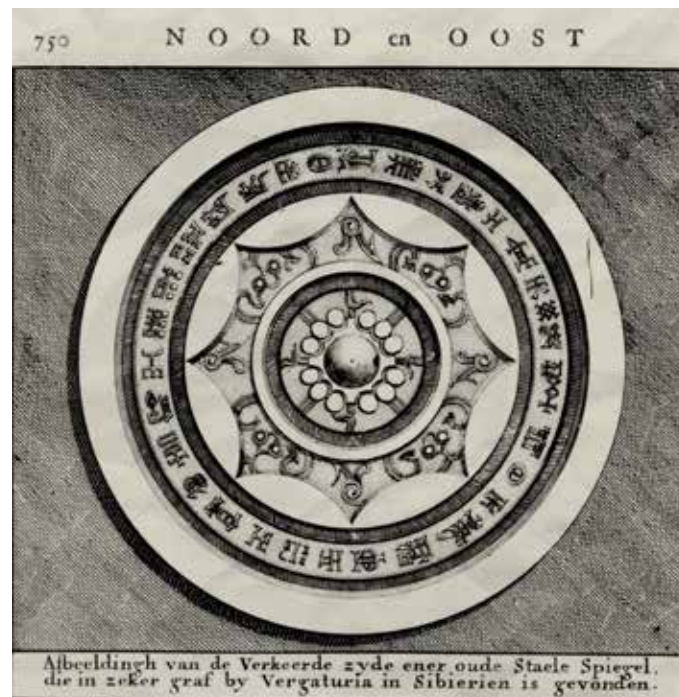
Voor Witsens tijdgenoten was een oude Europese oorsprong voor de hindoeïstische beeldcultuur dus niet ondenkbaar. Deze gedachtegang was echter moeilijker vol te houden in het Verre Oosten. 'Wie moeten we geloven: Mozes of China?' vroeg de Franse vrijdenker Pierre Bayle zich af. Hij formuleerde een op dat moment nog nieuwe gedachte: de Chinese beschaving was misschien wel ouder dan de westerse. Sterker nog: het opulente Rijk van het Midden was qua geschiedenis, taal, technologie en geneeskunst niet alleen erg verschillend van, maar mogelijk zelfs superieur aan Europa.

Witsens 'museum' vormde een vrijplaats voor dergelijke nieuwe hypothesen. Zo werd een nieuw en ogenschijnlijk zeer geneeskrachtig gewas uit China, rabarber, vernoemd naar de Amsterdammer: 'Rhabarbarum Witsoniarum'. En hoewel Witsen Azië dus vooral kende vanuit zijn leunstoel, kwam het soms heel dichtbij: minstens driemaal verwelkomde hij een Chinese bezoeker.

Een van Witsens objecten vormde het brandpunt van deze kwesties: de spiegel die hij in Cupers bijzijn had gebroken. Gelukkig had hij eerder een tekening laten maken die hij rondstuurde aan zijn geleerde netwerk - Rome, Berlijn, Hannover, Kopenhagen, Parijs. En toen Europese expertise hier niet toereikend bleek, bestelde Witsen specialistische Chinese literatuur via zijn VOC-connecties, en betrok hij contacten in Indië, China en India in zijn zoektocht naar de interpretatie. Geen van zijn andere Aziatische eigendommen viel een dergelijke eer te beurt.

Wat maakte het kleinood zo bijzonder? Een Russische vriend had Witsen grafvondsten toegevoegd uit Verchotoerje in de Oeral, inclusief deze





Hoe kon de Bijbel ruimte bieden aan een beschaving die vijf millennia terugging?

ronde bronzen spiegel met een diameter van een 'span' – de afstand tussen gestrekte duim en pink [56]. De achterkant was versierd met geometrische motieven, vogelfiguren en een inscriptie in zegelschrift. Dit schrift is notoir moeilijk te interpreteren; omdat in een cirkel is geschreven, is bovendien onduidelijk waar de tekst begint. Waarschijnlijk stamt de spiegel uit de late Westelijke Han-dynastie (tweede eeuw voor Christus) en werd hij als aandenken meegegeven aan een Chinese krijger. Rond de tweede eeuw moet hij via de Zijderoute als grafgift in een Siberische tombe zijn beland.

Via een bevriende gouverneur van de VOC verzocht Witsen de Chinese gemeenschap in Batavia om opheldering. Hij schreef Cuper dat hij de prent van de spiegel eerst 'naar Rome en elders [had] gestuurd om de paters Jezuïeten te vragen of zij de karakters konden uitleggen. Niemand was er die het kon doen, zelfs zij die lange jaren in China hadden gewoond bekenden dat zij dit niet konden. Ze dachten alleen dat het gebroken Chinees was. Ik zond het daarom naar Batavia waar meer dan tien-



duizend Chinezen zijn – niemand begrijpt het. Maar de gouverneur-generaal liet het overbrengen naar China om aan geleerde Chinezen te tonen en uitleg te vragen, zoals gebeurde. De schotel is dus minstens achttienhonderd jaar geleden gemaakt en het is zeker oud-Chinees dat grotendeels niet meer bekend is.'

Ten slotte kreeg Witsen een vertaling van de inscriptie, met de volgende aanhef: 'God is zuiver, rein en onbesmet in zijn geheel./ God is zo schoon als klaar en helder water...' [57]. Hoewel niet correct, was de vertaling meer dan fantasie, zoals de moderne sinoloog Willemijn van Noord opmerkt: 'De interpretatie van enkele karakters is acceptabel. Al bij het eerste woord was echter sprake van een vergissing: de vertaler las hier *tian* en interpreteerde dit als God. Niet alleen is dit karakter onjuist, ook is *tian* vrij alledaags en betekent het niet god, maar hemel.'

Wat was hier gebeurd? De interpretatie van de spiegel als een monotheïstisch eerbetoon sloot aan bij de gangbare pogingen van Europeanen om Aziatische religies te duiden en onschadelijk te maken. Zo verdedigden de jezuiten hun enthousiasme voor China door te stellen dat de Chinezen, wanneer zij de hemel eer betuigden, eigenlijk een christelijke Schepper voor ogen hadden. De filosoof Confucius (uit de zesde eeuw voor Christus) zou zelfs al zonder



dat hij dat zelf beseftte, proto-christelijke opvattingen hebben gehuldigd. Deze gedachte sprak Witsen wel aan. 'O heilige Confucius!' verzuchtte hij. Ook volgens Cuper bevestigde de spiegel de kwaliteiten van Confucius als christelijk denker die slechts nederigheid had gepredikt.

Amsterdammers hadden in 1684 kennisgemaakt met Confucius toen een Vlaamse missionaris, Philippe Couplet, naar Europa terugkeerde, bepakt met boeken en vergezeld door een Chinese assistent. De twee verbleven enige tijd in de Republiek voor de eerste westerse vertaling van de geschriften van Confucius [59]. Witsen greep zijn kans om een vriendschap aan te knopen. Hij las de vertaling nog voor publicatie en mocht grasduinen in een grote hoeveelheid tekst- en beeldmateriaal. Uiteindelijk schonk Couplet hem een zestiende-eeuwse Chinese

atlas, de *Guang yutu*, en toonde hem een van de befaamde wandvullende wereldkaarten die de jezuiten maakten voor de Chinese keizer, met China in plaats van Europa in het midden [60].

In zijn boek worstelde Couplet met een historisch, eerder dan een geografisch probleem: de ouderdom van China. Voor Europese geleerden gold de Heilige Schrift als grondslag voor geschiedschrijving. In Witsens kring was echter twijfel gerezen aan de traditionele chronologie. Hoe kon de Bijbel immers ruimte bieden aan een beschaving die vijf millennia terugging? Volgens de Hebreeuwse tekst had de Zondvloed plaatsgevonden in het jaar 2349 voor Christus.

In deze wonderlijke discussie kon Witsens antieke spiegel een doorslaggevende rol spelen, als tastbaar bewijs voor de ouderdom van het Rijk van het Mid-

58 Nicolaas Witsen, *Kaart van Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1687. In rood gekaderd is het gebied bij Verchotoerje en Tobolsk waar de spiegel was begraven. • Isaac Massa Foundation/Nationale Bibliotheek, Sint-Petersburg

56 Prent van Witsens Chinese spiegel, afgebeeld in N. Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, p. 750

57 Toelichting op de inscripties langs de rand van de Chinese spiegel, in N. Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, p. 750



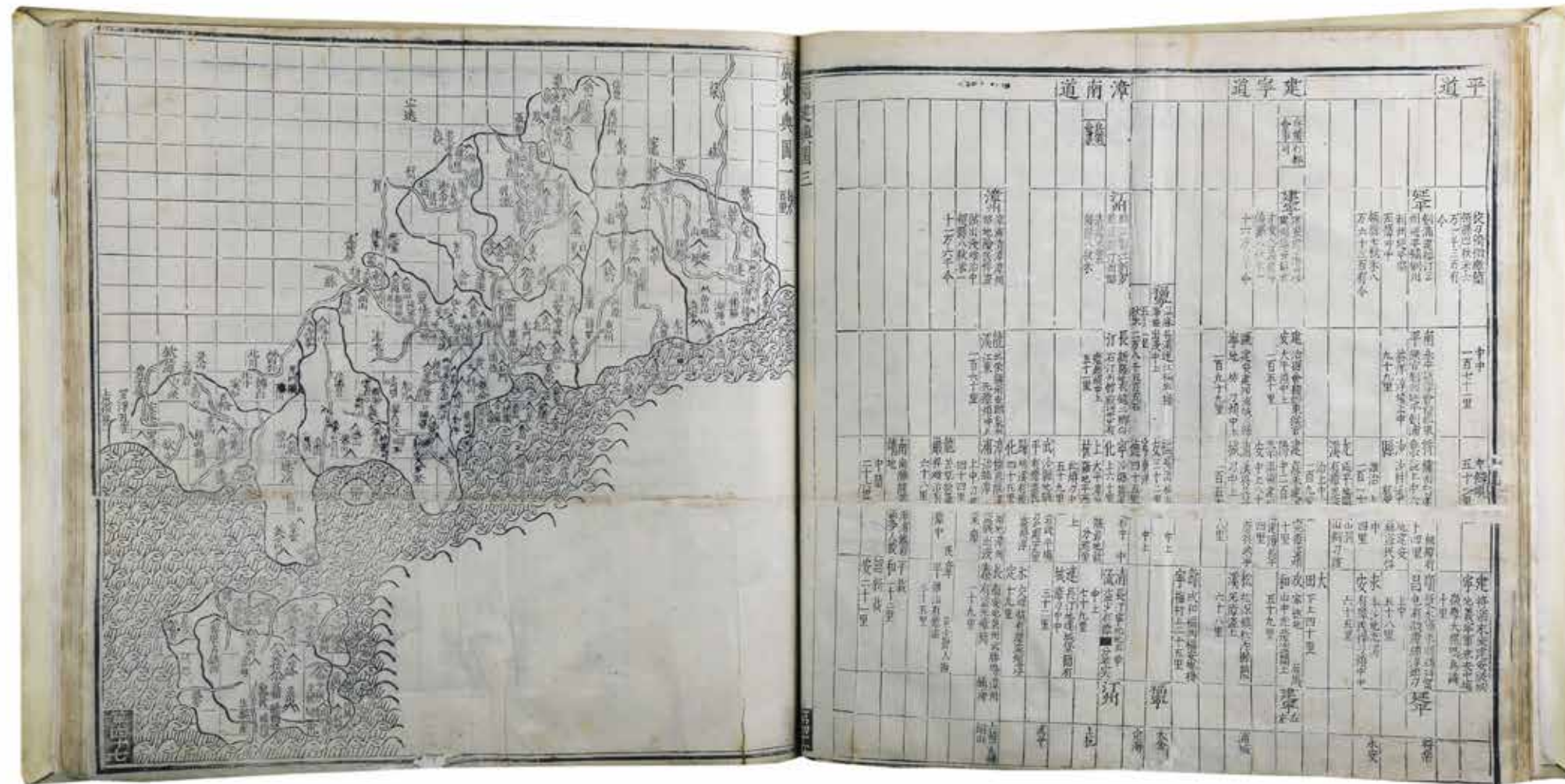
59 Titelprint in Philippe Couplet, *Confucius Sinarum Philosophus*, Parijs 1687
Dit is een van de eerste westerse vertalingen van de geschriften van Confucius

den. De eerste poging om dit bewijs te boekstaven kwam uit onverwachte hoek. Een geleerde monnik in Rome, de jonge Augustijner Guillaume Bonjour, had naam gemaakt met de manier waarop hij de Egyptische dynastieën had ingepast in de Bijbelse chronologie. Nu moest hij zich uitspreken over Witsens spiegel. Hij schakelde op zijn beurt een Chinees in, Arcadio Hoang, die toevallig in Italië verbleef in gezelschap van een missionaris. Deze kon verduidelijken wat er scheelde aan Witsens vertaling van de spiegel, met name de verwijzing naar God: 'de Chinezen hebben immers geen simpel en eenduidig woord voor God. Ze gebruiken ofwel de samenstelling *Shangdi*, Opperste Keizer, ofwel ze beperken zich tot *Tian*, de zichtbare hemel, die ze tegenwoordig aanbidden.'

De affaire lijkt een cultuurschok te hebben teweeggebracht bij Bonjour – niet eerder hadden Europese geleerden een zo oude Oost-Aziatische antiquiteit in handen gehad. Kort na zijn commentaar op de spiegel, en geheel onverwacht, verliet

hij de augustijners om in Amsterdam Witsen en Cuper te bezoeken en zich vervolgens te voegen bij de Chinese missie. Zijn interesse in wereldgeschiedenis lijkt de doorslag te hebben gegeven. In Beijing kwam hij te werken voor de Kangxi-keizer, die hem uitzond naar de hoeken van zijn rijk: Mongolië, Xinjiang en de Birmese grens, wat hem spoedig fataal werd. In Nederland bleef Cuper echter volhouden dat, mocht Bonjour ooit zijn teruggekeerd, hij definitief de vraag naar de bakermat van de beschaving – 'Mozes of China' – zou hebben beantwoord.

De spiegel kwam vervolgens Europa's grootste sinofiel onder ogen: Gottfried Wilhelm Leibniz. Hij schreef Witsen dat de karakters eeuwenoude logische symbolen waren die beter dan de Europese talen de structuur van de werkelijkheid uitdrukten. Ook hij stuurde de afbeelding van de spiegel weer door binnen zijn geleerde netwerk – van India tot Beijing. Dit leidde echter niet tot een accuratere vertaling.



Het opulente Rijk van het Midden was mogelijk niet alleen ouder, maar ook superieur aan de Europese beschaving.

60 Luo Hongxian, *Guang yutu* (Chinese atlas), eerste druk, China 1555-1558 • Museum Meermanno, Den Haag
Witsen kreeg deze kaart in 1684. Een Chinese bezoeker, Shen Fuzong, hielp hem met de vertaling van plaatsnamen.

Het fundamentele probleem bleef dat geen van de Europese geleerden Chinees las. Uiteindelijk arrangeerde Witsen zelf nog een ontmoeting met een Chinese bezoeker: de dokter Zhou Meiye, die in 1709 met een VOC-schip Amsterdam aandeed. Deze Zhou 'kon alles lezen en schrijven wat Chinees was' en sprak ook nog eens Nederlands 'zo goed als een Hollander'. Witsen had echter, zoals hij Cuper schreef, inmiddels iets anders aan zijn hoofd: hoe Chinese geneeskunst kon helpen bij zijn kwakkelende gezondheid. De dokter demonstreerde de traditionele leer van de bloedsomloop en nam Witsen zelfs de pols. Het Nederlandse klimaat beviel hem zo slecht dat hij al na zes weken de boot terug naar Batavia nam.

De lotgevallen van Witsens Chinese kleinood illustreren hoezeer zijn verzameling een knooppunt was in een mondiaal netwerk. Op weinig andere plaatsen in Europa werden zoveel verschillende Aziatische voorwerpen en ideeën in samenhang getoond en bediscussieerd. Daarbij leek

Witsens Indiase sculptuur nog de superioriteit van de Europese klassieke traditie te bevestigen. Voor de spiegel gold het tegenovergestelde: een niet-westerse antiquiteit kon de autoriteit van de Bijbel zelf op losse schroeven zetten. In Witsens collectie, meer nog dan in hun eigen met porselein gevulde huiskamers, werden Amsterdammers gewaar hoe Azië de grenzen oprekte van hun vertrouwde Europese wereldbeeld.

Thijs Weststeijn is universitair hoofddocent kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam